

8. Drzewa-pomniki przyrody elementem funkcji turystycznej obszaru

Joanna Pietrzak-Zawadka

Wstęp

Spośród wielu uwarunkowań rozwoju turystyki walory środowiska przyrodniczego odgrywają wyjątkową rolę. Drzewa, oprócz walorów przyrodniczych, mają również swoje znaczenie kulturowe, a także społeczne i ekonomiczne. Obok pozytywnego wpływu na zdrowie fizyczne człowieka istotne korzyści uzyskiwane z obecności roślinności, zwłaszcza drzew, dotyczą zaspokajania potrzeb psychicznych, a nawet duchowych społeczeństwa. Wiąże się to z uznaniem przez mieszkańców estetycznej wartości drzew i krajobrazu oraz z ogólnym stosunkiem społeczeństwa do natury. Studia nad psychologicznym oddziaływaniem zieleni potwierdzają istotny wpływ otaczających drzew na zdrowie i dobre samopoczucie mieszkańców – samo przebywanie w otoczeniu roślin działa na nich uspokajająco. Stwierdzono również, iż widok natury ma lecznicze znaczenie dla redukowania stresu i lęku, w przeciwieństwie do widoku miejsc zabudowanych, które powodują uczucie smutku. Decydując się na wyjazd – zagraniczny czy krajowy – wyjeżdżający dokonują wyboru w oparciu o walory nie tylko przyrodnicze, ale również kulturowe, które oferują bazy turystyczne.

Pomniki przyrody (pojedyncze drzewa, grupy drzew i krzewów, aleje) jako elementy krajobrazu mogą być wykorzystywane w różnych formach turystyki – przede wszystkim w turystyce poznawczej – i stanowić punktowy walor turystyczny¹.

Celem opracowania jest charakterystyka wybranych drzew pomnikowych jako walorów turystycznych w Polsce.

Drzewa-pomniki przyrody

Pomnik przyrody stanowi jedną z 10 form ochrony przyrody w Polsce. Według Głównego Urzędu Statystycznego na dzień 1 stycznia 2018 roku na terenie kraju ustanowionych było 36 232 pomników przyrody. Wśród nich wyróżnia się pomnikowe drzewa,

¹ A. Nitkiewicz-Jankowska, G. Jankowski, *Krajobraz kulturowy jako walor turystyczny, Krajobraz a turystyka*, w: *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 14*, Sosnowiec 2010, s. 185-193.

źródła, wywierzyska, wodospady, skałki, jary i jaskinie. Spośród prawnie chronionych obiektów drzewa stanowią najliczniejszą grupę – 94,7%. Są to pojedyncze drzewa, ale także grupy drzew, aleje i krzewy.

Do rozpoczęcia II wojny światowej na ziemiach polskich wskazano około 4,5 tys. drzew godnych objęcia ochroną. Jednakże dopiero w 1949 roku wprowadzenie odpowiedniego zapisu w ustawie o ochronie przyrody umożliwiło objęcie bardzo starych drzew ochroną prawną. Ich ilość zaczęła rosnać, osiągając ostatecznie liczbę ponad 36 tys. pomników przyrody. Wśród kryteriów wyboru nie znajdują się jednak jedynie względy wiekowe czy gabarytowe, ale również wartość historyczna i znaczenie dla lokalnej społeczności. Według najnowszych zestawień^{2,3} najstarsze i najokazalsze drzewa-pomniki przyrody to 1641 drzew, które osiągnęły lub przekroczyły pierśnicowy obwód pnia równy 600 cm, wśród których jest 77 okazów o obwodzie równym 800 cm lub większym. Spośród wyżej wymienionych siedem drzew cechuje się pniami o obwodzie powyżej 1000 cm⁴.

Obecnie pojęcie „pomnika przyrody” obejmuje, przy ustanawianiu okazu, zwrócenie uwagi na cechy indywidualne, „wyróżnianie się wśród innych drzew tego samego rodzaju lub gatunku w skali kraju, województwa lub gminy, ze względu na obwód pnia, wysokość, szerokość korony, wiek, występowanie w skupiskach, w tym w alejach lub szpalerach, pokrój lub inne cechy morfologiczne, a także inne wyjątkowe walory przyrodnicze, naukowe, kulturowe, historyczne lub krajobrazowe”⁵. Powinny więc być to obiekty wyjątkowe i „godne ochrony”. Od 17 grudnia 2017 roku obowiązuje rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 4 grudnia 2017 roku w sprawie kryteriów uznawania tworów przyrody żywej i nieożywionej za pomniki przyrody⁶. Kryterium umożliwiającym uznawanie poszczególnych gatunków drzew za pomniki przyrody jest obwód określony w dokumencie, np. dla dębu szypułkowego *Quercus robur L.* – 300 cm (na wysokości 130 cm od powierzchni gruntu). Rozporządzenie ma zastosowanie przy podejmowaniu uchwał rad gmin o ustanowieniu nowych pomników przyrody. Służy także wójtom, burmistrzom i prezydentom miast do wniesienia ewentualnego sprzeciwu w przypadku zgłoszenia zamiaru usunięcia drzewa (zgodnie z art. 83f, ust. 2, pkt 14 Ustawy o ochronie przyrody)^{7,8}.

² P. Zarzyński, *Liczba pomników przyrody i drzew pomnikowych w Polsce na podstawie inwentaryzacji Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska z lat 2014-2015*, „Sylwan” 2019, 163(3), s. 248-257.

³ A. Grzywacz, J. Pietrzak, *Drzewa – pomniki przyrody*, PTL, Warszawa 2013.

⁴ P. Zarzyński, *Liczba pomników przyrody...*, op. cit.

⁵ Ustawa o ochronie przyrody z dn. 16 kwietnia 2004 r., z późn. zm. (Dz.U. z dnia 13 listopada 2008 r.).

⁶ Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 4 grudnia 2017 r. w sprawie kryteriów uznawania tworów przyrody żywej i nieożywionej za pomniki przyrody, Dz.U. 2017, poz. 2300.

⁷ Ustawa o ochronie przyrody..., op. cit.

⁸ Rozporządzenie Ministra Środowiska..., op. cit.

Cel i metoda badań

Celem opracowania, opartego na przeglądzie literatury, dostępnych informacji oraz własnej bazy danych dotyczących pomników przyrody, jest określenie i scharakteryzowanie szeregu cech przypisywanych drzewom uważanym za wyjątkowe, które stanowią walor turystyczny i mogą być wykorzystane w promocji i rozwoju regionu.

Wyniki badań

Ze względu na walory przyrodnicze oraz wartości społeczne i kulturowe drzew-pomników przyrody można wyróżnić kilka ich cech, które mogą być brane pod uwagę w kreowaniu kompleksowych działań z zakresu rozwoju turystyki:

- wiek, wyjątkowo okazały rozmiar w stosunku do innych przedstawicieli tego samego gatunku, bardzo dobry stan zdrowotny, wyjątkowy pokrój i kształt;
- znaczenie i wartość kulturalna, historyczna lub symboliczna;
- występowanie w widocznym, dostępnym miejscu w krajobrazie;
- powiązanie ze sferą duchową, objawieniami, wierzeniami, praktykami religijnymi lub magicznymi.

Poniżej przedstawiono natomiast przykłady pomników przyrody, scharakteryzowanych poprzez pryzmat ukazania ich walorów mających znaczenie w turystyce. Lokalizację wybranych okazów przedstawiono na rysunku 8.1.

1. Cis pospolity (*Taxus baccata* L.) z Henrykowa Lubańskiego (gm. Lubań, pow. lubański, woj. dolnośląskie). Drzewo to jest najstarszym drzewem w Polsce. Był znany już 200 lat temu, o czym wiadomo dzięki temu, że w kronikach zachowała się informacja o jego dewastacji przez stacjonujących we wsi Kozaków⁹. Jego wiek obliczono na 1280 lat¹⁰, a wymiary osiągnęły 512 cm w obwodzie oraz 13 m wysokości. Cis jest ogrodzony, a na tablicy obok drzewa umieszczono najważniejsze informacje o okazie. Dzięki zabiegom konserwatorskim stan zdrowotny cisa wyraźnie się poprawił, a korona odzyskała dawną gęstość i ciemnozielony kolor. Istnieją więc przesłanki sugerujące, że sędziwe drzewo przetrwa jeszcze kilkadziesiąt, a może nawet kilkaset lat. Droga do niego jest dobrze oznaczona tablicami informacyjnymi, co ułatwia odnalezienie tego wyjątkowego egzemplarza.
2. Dęby rogalińskie (gm. Rogalin, pow. poznański, woj. wielkopolskie). W okolicach Rogalina panują warunki sprzyjające wzrostowi szczególnie okazałych dębów szypułkowych *Quercus robur* L. Na niewielkim obszarze rośnie około 500

⁹ P. Zarzyński, R. Tomusiak, *90 drzew. Okazy niezwykle*, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa 2014, s. 74-77.

¹⁰ Ibidem.

imponujących osobników tego gatunku, tworzących jedno z największych skupisk dębów w Europie. Dęby te stanowiły atrakcję turystyczną już w drugiej połowie XIX wieku. Dzięki lokalizacji w pobliżu popularnego obiektu muzealnego cieszą się popularnością wśród turystów, którzy licznie odwiedzają sędziwe olbrzymy. Jeden z nich, Czech, jest już martwy, a pozostałe dwa, Lech i Rus, charakteryzują się obwodami przekraczającymi 650 cm na wysokości 130 cm od powierzchni gruntu. Niewątpliwie jest to unikatowa grupa chronionych okazów. Lech, Czech i Rus tworzą jedną z najbardziej malowniczych grup sędziwych drzew¹¹.

3. Dąb Bażyńskiego z Kadyn (RDLP Gdańsk, Nadleśnictwo Elbląg). Jest to najbardziej znany i najczęściej odwiedzany dębowy pomnik przyrody w północnej części kraju. Dąb ten rośnie przy trasie nr 503 prowadzącej z Elbląga do Fromborka, po prawej stronie przy wjeździe do miejscowości Kadyny. Drzewo jest widoczne z daleka i wyeksponowane za pomocą odpowiedniej aranżacji otoczenia, starannie zabezpieczone oraz zakonserwowane. Jest to jeden z największych okazów tego gatunku, jakie rosną w naszym kraju. Jego wymiary są imponujące: obwód na wysokości 130 cm wynosi 1032 cm, a wysokość 25 m¹². Wiek drzewa, według tablicy informacyjnej, wynosi około 700 lat. Teren wokół niego jest dobrze przygotowany na przyjęcie turystów. Obok drzewa znajduje się niewielki parking, tablica informacyjna (podająca wymiary, wiek drzewa oraz nawiązanie do osoby Jana Bażyńskiego, od którego pochodzi nazwa dębu) oraz kosze na śmieci i ławeczki. Jan Bażyński (ok. 1390-1459) był szlachcicem pruskim i właścicielem Kadyn oraz przywódcą opozycji antykrzyżackiej i zwolennikiem wcielenia ziem zakonu krzyżackiego do Korony. Przyczynił się do powstania Związku Pruskiego (konfederacji szlachty i miast pruskich skierowanej przeciw Krzyżakom), któremu przewodził. Dąb Bażyńskiego był znany i stanowił atrakcję przyrodniczą już w XIX wieku. Jeden z ówczesnych właścicieli Kadyn, Artur Brinkner, stwierdził doświadczalnie, że w dziupli pnia może pomieścić się 11 żołnierzy w pełnym rynsztunku bojowym. Wnętrze drzewa w czasach historycznych wykorzystywane było w dość nietypowy sposób. Istnieje opowieść, że za panowania Prus znajdował się w nim mały kantor¹³, a w okresie przedwojennym – piwiarnia. W pobliżu słynnego drzewa rośnie kilka innych okazałych, choć znacznie mniejszych, dębów. Przy dębie rozpoczyna się ścieżka dydaktyczna dla zwiedzających rezerwat Kadyński Las.

Na uwagę zasługuje również najślynniejsze drzewo w Polsce – dąb szypułkowy Bartek z Zagnańska (RDLP Radom, Nadleśnictwo Zagnańsk). Okaz ten jest doskonale znany turystom i nie tylko, stanowi polską ikonę ochrony przyrody i typowy

¹¹ Ibidem.

¹² M. Grzywacz, *Stan zdrowotny oraz ocena wartości społecznej i historycznej najstarszych i najgrubszych dębów szypułkowych w Polsce*, praca magisterska, Wydział Leśny, SGGW, Warszawa 2007 (maszynopis).

¹³ A. Tomusiak, P. Zarzyński, op. cit.

przykład drzewa-pomnika przyrody w Polsce, mimo że nie jest drzewem rekordowym pod względem wieku i rozmiarów. Drzewo to było sławne już na początku XIX wieku, o czym świadczy wygrana w ogólnopolskim konkursie organizowanym przez czasopismo „Rynek Drzewny” (22 marca 1934 roku), wyróżniającym szczególne okazy drzew. Inicjatywa miała spopularyzować jak najszerzej piękno i bogactwo lasów, borów i zwrócić uwagę na sędziwe drzewa. Konkurs „Najokazalsze drzewo w Polsce” był ograniczony do pięciu najbardziej charakterystycznych gatunków drzew: sosny zwyczajnej, dębu szypułkowego, jodły pospolitej, świerka pospolitego i modrzewia mającego cechy polskiego. Dąb Bartek (25 m wysokości, 832 cm w obwodzie) okazał się wówczas rekordzistą niemal we wszystkich kategoriach. Jest on objęty ochroną jako pomnik przyrody od 1954 roku. Imponuje rozmiarami – obwód wynosi aktualnie 981 cm, a wysokość 29 m¹⁴ – i pokrojem. Szybko stał się symbolem regionu, a także swojej miejscowości (znajduje się w jej herbie) oraz celem licznych wycieczek szkolnych oraz turystycznych z całej Polski i nie tylko. Zdarzało się, że jednego dnia pod konarami sędziwego drzewa przewijało się 80-100 zorganizowanych wycieczek, nie licząc indywidualnych turystów i mniejszych grup. Obecnie na pobliskim parkingu potrafi zatrzymać się nawet 60 autokarów¹⁵. Obok sędziwego już Bartka posadzono z jego żołądzi dęba Bartusia. Z okazji zebrania Oddziału Świętokrzyskiego Polskiego Towarzystwa Leśnego w tym miejscu w 2000 roku postawiono również pamiątkową tablicę wykonaną z miejscowego czerwonego piaskowca.

Martwe drzewa-pomniki przyrody również mogą stanowić cenny obiekt, ciekawy dla odwiedzających. Przykładem może być fragment potężnego pnia pomnikowej topoli czarnej z Krosnowej pełniący rolę eksponatu przy wejściu do Muzeum Lasu i Drewna w Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej w Rogowie. Inny przykład może stanowić niedawno (w 2010 roku) doszczętnie spalony przez wandalów dąb szypułkowy Napoleon (gm. Zabór, woj. lubuskie), który otwierał zestawienia rekordowych drzew-pomników przyrody w Polsce. Jego wymiary były imponujące: obwód pnia wynosił 1042,5 cm, a wysokość 28 m¹⁶; wiek szacowano na 650 lat. Ostatnia nazwa drzewa (wcześniej otrzymał imię prof. T. Schubego) wzięła się z legendy głoszącej, że podczas nieudanej kampanii rosyjskiej z 1812 roku w cieniu tego drzewa odpoczywał po przeprawie przez Odrę cesarz Napoleon Bonaparte¹⁷. Obecnie do powalonego drzewa, które nadal posiada status pomnika przyrody, prowadzi ścieżka przyrodnicza.

Według legend na niektórych drzewach dokonywały się objawienia Matki Bożej (zarówno uznane, jak i nieuznawane oficjalnie przez władze kościelne), które to miejsca stawały się potem miejscem kultu maryjnego. Najczęściej w koronie drzew ukazywała się różnym osobom postać Matki Boskiej przekazująca prośby, życzenia

¹⁴ A. Grzywacz, *Problematyka przyrodniczo-leśna w konkordancji biblijnej*, w: *Kulturotwórcza rola lasu i leśnictwa*, Wydawnictwo PTL, Lublin 2006, s. 95-103.

¹⁵ P. Zarzyński, R. Tomusiak, op. cit.

¹⁶ A. Grzywacz, *Problematyka przyrodniczo-leśna...*, op. cit.

¹⁷ P. Zarzyński, R. Tomusiak, op. cit.

czy informacje. Czasami nie była to postać, a obraz lub figura, które w cudowny, niewytłumaczalny sposób były znajdowane na danym drzewie¹⁸. Wiele zabytkowych drzew posiada w pewnym sensie znaczenie kultowe, bowiem zawieszano na nich, bądź w ich sąsiedztwie, kapliczki, które odwiedzała okoliczna ludność.

Innego rodzaju osobliwością dendrologiczną – pomnikiem przyrody o znaczeniu kultowym – jest sosna zwyczajna *Pinus sylvestris* o pięciu pniach, zwana Pięć Sosen, rosnąca w miejscowości Wielkie Oczy (gm. Wielkie Oczy, pow. lubaczowski, woj. podkarpackie), zaznaczona na rysunku 8.1. Kapliczka, będąca celem pielgrzymek mieszkańców miejscowości położonych na wschód od Lubaczowa, obok której rosła sosna, została zniszczona jesienią 2006 roku. Jak głosi tradycja, miało tam miejsce cudowne objawienie Matki Boskiej, a rosnąca pięciopniowa sosna oparła się piłom i siekierom żołnierzy sowieckich¹⁹.

Ciekawa jest także sosna z dużą dziuplą kryjącą w sobie kapliczkę z rzeźbą Chrystusa Ukrzyżowanego w Heluszu (pow. jarosławski, woj. podkarpackie). Wraz ze Świętą Dziuplą przetrwała lata wojny i okupacji, a przed zniszczeniem przez sowieckich żołnierzy uchroniła ją petycja mieszkańców do dowódcy wojskowego oddziału²⁰.

Drzewa rosnące przy zabudowaniach mają często znaczenie historyczne i symboliczne. Pomniki przyrody bywają związane z określonymi wydarzeniami historycznymi lub wybitnymi postaciami naszej kultury narodowej. Jak twierdzi Szwarc-Bronikowski²¹, zachowanie starych drzew, głązów narzutowych i innych tworów przyrody trwale związanych z krajobrazem naszego kraju jest także wyrazem kultury^{22,23}.

Warto podać także przykład dębu szypułkowego – pomnika przyrody rosnącego przy kościele w Birczy (woj. podkarpackie), o przyziemnym obwodzie 16 m. Ten stary dąb zapewne rósł już w 1603 roku, kiedy wznoszono obok modrzewiowy kościół rozebrany w roku 1920. Prawdopodobnie został on posadzony przy wejściu do nieistniejącego już w tym miejscu cmentarza. Pozostaje żywym świadkiem wielu ważnych zdarzeń historycznych z kilku minionych wieków, a także tych dramatycznych z przełomu lat 1945-1946, związanych z atakami UPA²⁴. Innym przykładem z tego samego regionu jest dąb szypułkowy z Rudki, jeden z najstarszych dębów w Polsce. Zapewne był już dojrzałym drzewem w 1693 roku, kiedy stawiano obok niego nietypową cerkiew typu bojkowskiego.

¹⁸ A. Grzywacz, *Problematyka przyrodniczo-leśna...*, op. cit.

¹⁹ T. Misiak, *Magiczne drzewa w dziejach, legendach i środowisku nad środkowym Sanem*, Podkarpacki Instytut Książki i Marketingu, Rzeszów 2010.

²⁰ E. Marszałek, *Leśne ślady wiary*, Wydawnictwo Ruthenus, Krosno 2010.

²¹ S. Szwarc-Bronikowski, *Świadkowie naszych dziejów*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2000.

²² Ibidem.

²³ K. Kacprzak, *Ochrona pomników przyrody. Zasady postępowania administracyjnego*, ABRYS, Poznań 2005.

²⁴ T. Misiak, op. cit.

Pomnikowe drzewa są nierzadko elementem parków podworskich, przypałacowych czy też rosną w bezpośrednim sąsiedztwie obiektów kulturalnych lub pomników. Przykładem może być grab zrosnięty z brzozą, znajdujący się w Parku Zamkowym w Przemyślu. Grab to „małżonek” brzozy – napisał Adam Mickiewicz w *Panu Tadeuszu*. Pod tymi drzewami wiele par wyznawało sobie wzajemne uczucia. Brzozę wycięto wiosną 2006 roku²⁵. Z kolei miłorzęb dwuklapowy ze specjalnym podestem wokół pnia w parku w Krasieczynie (woj. podkarpackie) budzi zainteresowanie zwiedzających, bo jak żadne inne drzewo obchodzone wkoło ma zapewnić szczęście.

Drzewa sadzono i sadi się dla upamiętnienia nie tylko ważnych wydarzeń historycznych czy wzniesienia budowli, ale również na pamiątkę obecności w danym miejscu słynnych osób, a nawet w związku z narodzinami dziecka.

W Wysocku (woj. podkarpackie) zachowało się siedem dębów posadzonych w alei przez króla Jana III Sobieskiego. Dziś obwody ich pni wynoszą od 350 do 550 cm. Pod jednym okazem napis na obelisku głosi: „Cieniste kasztany, lipy wyniosłe i wyosobliwe dęby, ręką Sobieskiego sadzone, jego zwycięstwa czasy rycerskie, szczęśliwe chwile Polski przypominajcie”²⁶. Obok pałacu rośnie dąb szypułkowy pochodzący z nasiona jednego z Dębów Sobieskiego, posadzony przez Tadeusza Kościuszkę (drzewa zostały zniszczone przez wicher w 1987 roku). W parku w Krasieczynie wśród wiekowych drzew rosną liczące około 150 lat lipy posadzone z okazji narodzin córek i dęby upamiętniające narodziny synów rodu Sapiechów. Wszystkie okazy nazwano imionami dzieci. Podobnie było w rodzinie Fredrów – pochodząca z Dembińskich Maria (zm. 1806), matka Aleksandra Fredry, posadziła dziewięć (tyle, ile miała dzieci) świerków przy ścieżce w ogrodzie w Beńkowej Wiszni²⁷.

Z okazji zakończonej beatyfikacji Jana Pawła II, jako dowód wdzięczności, powstała w 2011 r. inicjatywa sadzenia dębów jako drzew pamięci - żywych pomników, dowodów czci dla wielkich, szanowanych osób. Historia papieskich dębów zaczęła się 28 kwietnia 2004 roku w czasie jednej z pielgrzymek polskich leśników. Zawieźli oni wówczas 2,5 kilograma nasion Chrobrego, najstarszego dębu szypułkowego w Polsce, pomnika przyrody, do Watykanu (wiek dębu Chrobrego ocenia się na 745 lat). Do Polski nasiona wróciły z błogosławieństwem Jana Pawła II i od tej pory każdy „potomek” słynnego dębu nazywany jest dębem papieskim. W maju 2004 żółędzie otrzymały także certyfikat i świadectwo pochodzenia. Są to sadzonki szczególne, bowiem ich sadzenie w całym kraju odbywa się w sposób uroczysty, z udziałem duchowieństwa i władz lokalnych. Zamierzeniem leśników polskich było, aby dęby te rosły w całym kraju, w miejscach szczególnie związanych z działalnością Jana Pawła II i żeby były żywym i długowiecznym – jak dąb Chrobry – pomnikiem czasów, gdy był on papieżem²⁸. Dęby papieskie są

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ T. Misiak, op. cit.

²⁸ A. Matysiak, *Przebieg akcji sadzenia dębów papieskich Jana Pawła II w Lasach Państwowych w 2006 roku*, w: *Przerwana Konferencja*, Towarzystwo Przyjaciół Fajslawic, Lublin–Fajslawice 2011, s. 37-39.

jednym z obiektów odwiedzanych w ramach zdobywania Pielgrzymiej Odznaki Krajoznawczej PTTK. Jej regulamin wymienia również listę 410 dębów wraz z dokładnymi lokalizacjami.

Drzewa pomnikowe obok wartości przyrodniczej mają także często znaczenie kulturowe. Ochrona drzew jako pomników przyrody, podobnie jak kulturowanie niektórych zwyczajów i tradycji, są bardzo ważne. Uznaje się, że wątek kulturowy drzewa łączy się z wątkiem przyrodniczym i polega na udziale drzewa w tworzeniu przestrzeni kulturowej²⁹. Wątek ten ma wiele wymiarów, m.in. efekty hodowlane, aklimatyzacyjne, sztuka formowania drzewa, symbolika drzew, a wspólnym atrybutem porządku przyrodniczego i kulturowego są czas i przestrzeń, w których drzewo rośnie. Nierozpoznanie tego aspektu może przyczynić się do zubażania społeczności^{30,31}. Drzewa są więc jednocześnie twórcami przyrody i kultury³².

Drzewa jako pomniki przyrody dostarczają nie tylko wiedzy przyrodniczej (m.in. zjawisko obumierania drzew, sukcesja organizmów, informacje dendrologiczne, aklimatyzacja gatunków obcych), ale są także pomocne w propagowaniu historii regionu, w którym występują. Poprzez nazwy własne bezpośrednio nawiązują do legend i podań, prawdziwych faktów historycznych (np. upamiętniając właściciela posiadłości), przypominają ludzi zasłużonych dla regionu czy nauki (np. pomnik przyrody Bindaż Grabowy im. prof. Ryszarda Siwickiego w Kołobrzegu), a ze względu na swój sędziwy wiek przypominają odległe epoki historyczne, np. dąb Napoleon, dąb Bolko, dąb Chrobry, lipa Księżna Anna, sosna Królowej Bony (gm. Kampinos, pow. warszawski-zachodni, woj. mazowieckie) – rysunek 8.1. Nazwy nadawane są także alejom, np. zasługująca na ochronę pomnikową Aleja Husarii Polskiej na terenie Parku Krajobrazowego „Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe Rud Wielkich” (woj. śląskie), będąca częścią szlaku turystycznego „Szlak Husarii Polskiej”, wiodącego równiną Bramy Morawskiej i wytyczonego dla upamiętnienia przemarszu wojsk króla Jana III Sobieskiego w 1863 roku^{33,34,35,36}.

Drzewa sędziwe zachowały się tylko dlatego, że zawieszano na nich kapliczki, czyniąc drzewo „świętym” (np. choiny kanadyjskie osłaniające figurkę Matki Boskiej Niepokalanej przy klasztorze Sióstr Niepokalanek w Jarosławiu, woj. podkarpackie). Niektóre okazy rosły natomiast przy cudownych źródłkach (np. buk pospolity

²⁹ A. Michałowski, *Drzewa w krajobrazie kulturowym*, Studia i Materiały Zarządu Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo-Ogrodowych, Warszawa 1991.

³⁰ A. Michałowski, *Symbolika drzew i ich znaczenie duchowe w krajobrazie kulturowym*, *Krajobrazy dziedzictwa narodowego*, nr 1, s. 55-56.

³¹ A. Michałowski, *Symbolika drzew i ich znaczenie duchowe w krajobrazie kulturowym*, cz. 5: *Nowożytny krajobraz kulturowy*, *Krajobrazy dziedzictwa narodowego*, 1(5)/2001, OÖZK, 2001, s. 43-55.

³² T. Misiak, op. cit.

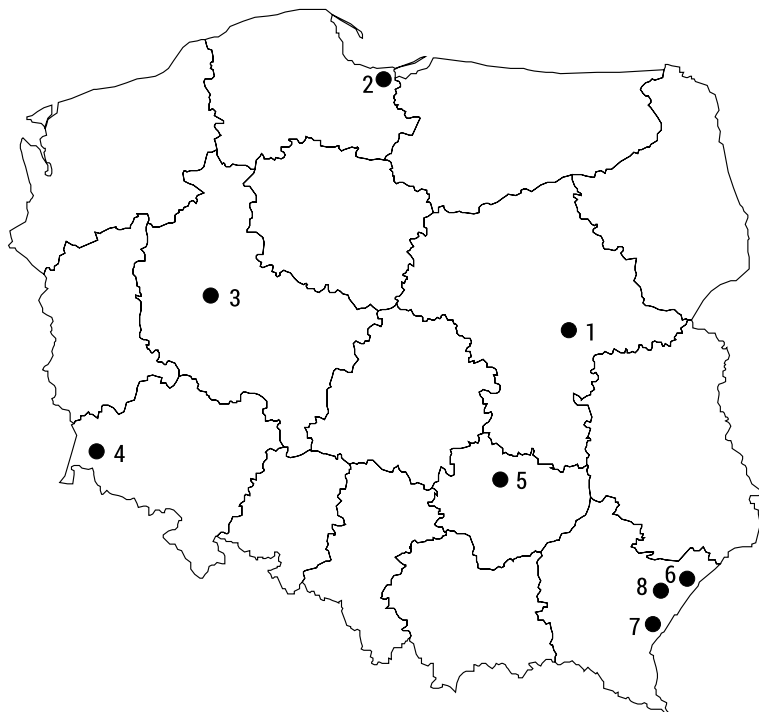
³³ A. Grzywacz, *Drzewa w krajobrazie kulturowym*, „Zarządzanie Ochroną Przyrody w Lasach” 2011, t. 5, s. 245-259.

³⁴ K. Kacprzak, op. cit.

³⁵ T. Misiak, op. cit.

³⁶ A. Matysiak, op. cit.

przy źródle Pomocna Woda w Starej Birczy, woj. podkarpackie czy lipa szerokolistna na wzgórzu Monastyr k. Horyńca, woj. podkarpackie) lub cmentarzach (np. lipa drob-
nolistna rosnąca na cmentarzu w Kalwarii Pałacowskiej – 650 cm obwodu, woj. pod-
karpaccie czy wiąz górski rosnący na lubaczowskim kirkucie o obwodzie 470 cm,
Lubaczów, woj. podkarpackie)³⁷.

RYSUNEK 8.1. Lokalizacja wybranych okazów drzew-pomników przyrody, o których mowa w tekście

1 – dąb Mazowiecki Bartek, 2 – dąb Bażyńskiego, 3 – dęby rogalińskie, 4 – cis z Henrykowa Lubańskiego, 5 – dąb Bartek, 6 – sosna z Helusza, 7 – Pięć Sosen z miejscowości Wielkie Oczy; 8 – miłorząb dwukłapowy z Krasieczyna.

ŹRÓDŁO: opracowanie własne.

Mniej znane są egzemplarze, które rosną w zwartych kompleksach leśnych lub w zadrzewieniach, a dotarcie do nich jest utrudnione, gdyż np. wymaga pozostawienia samochodu na parkingu i dojścia do okazu pieszo. Są to np.: dąb Mazowiecki Bartek (okolice miejscowości Emów, woj. mazowieckie, pow. otwocki, gm. Kolbiel), brzoza z Solna – najgrubsza brzoza brodawkowata w Lasach Państwowych (Solno, gm. Bartoszyce, woj. warmińsko-mazurskie, pow. bartoszycki), sosna Bożenna (Karczew,

³⁷ T. Misiak, op cit.

woj. mazowieckie, pow. otwocki, gm. Karczew), kasztanowiec z Krasnego Lasu (Elbląg-Krasny Las, woj. warmińsko-mazurskie, pow. elbląski, gm. Elbląg), głóg z Grocholina (Grocholin, woj. kujawsko-pomorskie, pow. nakielski, gm. Kcynia) – najgrubszy głóg jednoszyjkowy w Polsce, czeremcha z Brączewa (Brączewo, woj. wielkopolskie, pow. szamotulski, gm. Obrzycko) – najgrubsza czeremcha na terenie Lasów Państwowych. Okazy te zasługują na uwagę i umieszczenie w przewodnikach turystycznych ze względu na ich walory przyrodnicze, historyczne i kulturowe.

Podsumowanie

Pomniki przyrody prawie zawsze stanowią atrakcję turystyczną, przede wszystkim ze względu na ich duże znaczenie dla dydaktyki z zakresu przyrody i historii³⁸. Okazy te mają nie tylko duże znaczenie dla nauki, ale wpływają także na ocenę estetyki krajobrazu, zwiększając jego różnorodność. Znajomość i popularność drzew uznanych za pomniki przyrody jako obiektów turystycznych jest bardzo zróżnicowana. Niektóre z nich, bardzo często odwiedzane, jak słynny dąb Bartek z Zagnańska, cis pospolity z Henrykowa Lubańskiego, wiąz szypułkowy z Komorowa czy platan Olbrzym z Chojny, stały się niemal ikonami turystyki – są znane i uwzględniane w zestawieniach rekordowych drzew europejskich. Inne pozostają natomiast znane jedynie lokalnej społeczności lub wąskiemu gronu pasjonatów.

Wskazanymi byłyby działania popularyzujące pomnikowe drzewa jako atrakcje turystyczne i jako obiekty godne zainteresowania turystów nie tylko ze względu na walory przyrodnicze, ale także ze względu na wartość społeczną i kulturową, jaką ze sobą noszą, m.in. poprzez promocję w folderach, katalogach i ulotkach dotyczących gmin, powiatów i nadleśnictw, na terenie których rosną, a także umieszczanie w programach wycieczek punktu związanego z odwiedzeniem tych wyjątkowych okazów. Korzystne byłoby również zawarcie informacji o występowaniu w ich pobliżu tego typu obiektów w materiałach promocyjnych gospodarstw agroturystycznych. Należy jednak podkreślić, iż pojedyncze egzemplarze drzew – pomników przyrody mogą okazać się walorem o niewystarczającej sile przyciągania turystów. Wobec czego te niezwykle okazy mogą stanowić jeden z kilku elementów rozbudowanego produktu turystycznego.

Okazy drzew-pomników przyrody mogą znaleźć zastosowanie w implementacji różnych form interpretacji dziedzictwa zarówno przyrodniczego, jak i kulturowego. Interesujący przekaz dotyczący wybranych drzew uznanych za pomniki przyrody może uświadomić odbiorcy wiele relacji środowiskowych i antropogenicznych oraz wpływ człowieka na otaczające środowisko i kształtowanie krajobrazu kulturowego.

³⁸ W. Staniewska-Zątek, *Turystyka a przyroda i jej ochrona*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2007.

Streszczenie

Sędziwe okazy drzew oraz związane z nimi tajemnicze historie, wierzenia i legendy mogą stać się zasobem interesującym i przyciągającym turystów. Turystyka stwarza człowiekowi dogodne warunki do odbierania różnego rodzaju treści poznawczych i estetycznych oraz do zgłębiania różnych wartości. Drzewa, szczególnie cenne w wymiarze lokalnym i krajowym, a nawet europejskim, jako element naturalnego krajobrazu, wśród bogactwa zasobów przyrodniczych mogą stać się również podstawą rozwoju turystyki edukacyjnej. Te szczególne okazy dendroflory mogą stanowić przyrodniczą wizytówkę miejscowości i być ważnym elementem w jej promocji. W niniejszym rozdziale zaprezentowane zostały możliwości wykorzystania drzew pomnikowych jako obiektów dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, będących potencjalnym elementem realizacji funkcji turystycznej obszaru.

Słowa kluczowe: pomniki przyrody, drzewa symboliczne w krajobrazie kulturowym, drzewa rekordowe, turystyka

Summary

The trees – nature monuments are elements of the tourist function of the area

Aged specimens of trees and mysterious stories, beliefs and legends associated with them can become a resource of interest and attract tourists. Tourism creates favourable conditions for people to receive various types of cognitive and aesthetic content and to learn about multiple values. Trees, especially valuable locally nationally, and even Europe-wide, as part of the natural landscape, among the richness of natural resources, can also become the basis for the development of educational tourism. These special dendroflora specimens can be a natural showcase of the village and an important element of its promotion. This paper presents the possibilities of using monument trees in the development of the tourist function of the area as objects of natural and cultural heritage.

Key words: nature monuments, symbolic trees in the cultural landscape, record trees, tourism

Literatura

1. Grzywacz A., *Drzewa w krajobrazie kulturowym*, „Zarządzanie Ochroną Przyrody w Lasach” 2011, t. 5.
2. Grzywacz A., Pietrzak J., *Drzewa – pomniki przyrody*, Wydawnictwo PTL, Warszawa 2013.
3. Grzywacz A., *Problematyka przyrodniczo-leśna w konkordancji biblijnej*, w: *Kulturotwórcza rola lasu i leśnictwa*, Wydawnictwo PTL, Lublin 2006.
4. Grzywacz M., *Stan zdrowotny oraz ocena wartości społecznej i historycznej najstarszych i najgrubszych dębów szypułkowych w Polsce*, praca magisterska, Wydział Leśny SGGW, Warszawa 2007 (maszynopis).
5. Kacprzak K., *Ochrona pomników przyrody. Zasady postępowania administracyjnego*, ABRYS, Poznań 2005.
6. Marszałek E., *Leśne ślady wiary*, Wydawnictwo Ruthenus, Krosno 2010.

7. Matysiak A., *Przebieg akcji sadzenia dębów papieskich Jana Pawła II w Lasach Państwowych w 2006 roku*, w: *Przerwana Konferencja*, Towarzystwo Przyjaciół Fajslawic, Lublin–Fajslawice 2011.
8. Michałowski A., *Drzewa w krajobrazie kulturowym*, Studia i Materiały Zarządu Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo-Ogrodowych, Warszawa 1991.
9. Michałowski A., *Symbolika drzew i ich znaczenie duchowe w krajobrazie kulturowym*, „Krajobrazy Dziedzictwa Narodowego” 2000, nr 1.
10. Michałowski A., *Symbolika drzew i ich znaczenie duchowe w krajobrazie kulturowym*, „Krajobrazy Dziedzictwa Narodowego” 2000, nr 3.
11. Misiak T. *Magiczne drzewa w dziejach, legendach i środowisku nad środkowym Sanem*, Podkarpacki Instytut Książki i Marketingu, Rzeszów 2010.
12. Nitkiewicz-Jankowska A., Jankowski G., *Krajobraz kulturowy jako walor turystyczny, Krajobraz a turystyka, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego nr 14*, Sosnowiec 2010.
13. Ochrona Środowiska, GUS, Warszawa 2018.
14. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 4 grudnia 2017 r. w sprawie kryteriów uznawania tworów przyrody żywej i nieożywionej za pomniki przyrody (Dz.U. 2017, poz. 2300).
15. Staniewska-Zątek W., *Turystyka a przyroda i jej ochrona*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2007.
16. Szwarc-Bronikowski S., *Świadkowie naszych dziejów*. Prószyński i S-ka, Warszawa 2000.
17. Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r., z późn. zm. (Dz.U. z dnia 13 listopada 2008 r.).
18. Zarzyński P., *Liczba pomników przyrody i drzew pomnikowych w Polsce na podstawie inwentaryzacji Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska z lat 2014-2015*, „Sylwan” 2019, t. 163(3).
19. Zarzyński P., Tomusiak R., *90 drzew. Okazy niezwykle*, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, Warszawa 2014.